

יציאה לחוץ לארץ כדי להתפלל ליד קברות הצדיקים

ראשי פרקים

א. נימוקי ההיתר

ב. האמנם התיירו לצאת לחו"ל?!

ג. ראיות שאין לצאת לחו"ל אף להשתטח על קברים

ד. לא יפנה אדם לבקר קברות

ה. למען הכניע עצמו

☆☆☆

בסוף מאמרי בתחומין כא (עמ' 530-527) הבעתי תמיהה על היוצאים לחו"ל להתפלל שם על קברי צדיקים: "גם אם למקום התפילה יש השפעה על מידת כוונתו של המתפלל, וכי לא ראויה היא ארץ־ישראל להעניק למתפללים בה כפל כפליים של כוונה והתעוררות?!" וזאת לאחר שמנינו את המתנגדים בכלל להתפלל על הקברים, וגם את ההגבלות השונות שהטילו פוסקים על המתפללים שם – אין אומרים לפני המת אלא דבריו של מת; דורש אל המתים; ריחוק ד' אמות מהקבר; לא לילך בכנופיא גדולה.

ובכל זאת עינינו הרואות איך רבים וגם טובים יוצאים לחו"ל כדי להתפלל אצל קברי הצדיקים שם – אל קברי הגר"א בוילנא, החפץ־חיים, המגיד ממז'ריץ, ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, רבי יעקב אבוחצירא במצרים ועוד ועוד.

א. נימוקי ההיתר

כמה מהאחרונים נימקו את ההיתר. וכך כתב הרב חיים מרדכי מרגליות (שערי־תשובה או"ח סוף סי' תקסח, ד"ה בהליכה), בהביאו את דברי החיד"א (ברכי־יוסף או"ח תקסח,יא) בשם פרי־הארץ (ח"ג סי' ז): "אף אם יושב בארץ ישראל ונפשו אוותה להשתטח על קברי הצדיקים בחו"ל וכו' – שרי לילך אדעתא לחזור."

וכן כתב רבי חיים חזקיהו מדיני בשדי־חמד (אסיפת דינים, מערכת ארץ ישראל, סעיף א) בשם בעל שדה־הארץ (ח"ג אה"ע סי' יא): "ארץ ישראל דאסור לצאת ממנה לחו"ל, מכל מקום אם רוצה לצאת כדי להשתטח על קברי הצדיקים – שרי." ולמד זאת קל וחומר ממה שהתיר בעל בתי־כהונה לכהנים להשתטח על קברי הצדיקים. ובדמותו את איסור היציאה לשיבה במצרים, הוסיף: "אפשר לומר דבכי האי גוונא ליכא איסורא כלל, כיון שדעתו לחזור." אבל הגביל את ההיתר "דווקא כשאינו מתבטל באותם הימים מעבודת ה' בשום מצוה; דאם מתבטל, ודאי דמצות ה' ועבודת בוראו קודמין." לכך הוסיף השד"ח מנסיונו האישי: "בדידי הוה עובדא, וראיתי כי כל לגבי ת"ח ובפרט אם תורתו אומנותו וכו' הוא קרוב להפסד מלשכר וכו', כי אי אפשר שילמוד בדרך כמו שלומד בביתו."

ב. האמנם התירו לצאת לחו"ל?!

הציטוטים הנ"ל המראים שכביכול היו שהתירו את היציאה לחו"ל כשדעתו של היוצא היא לחזור ארצה, אינם מדוייקים. לשונו של רבי ישראל מאיר מזרחי בספרו פרי־הארץ, המצוטט בשער־תשובה, כך היא:

כיון דלא מצינו מצוה בדבר, פשיטא דאין לצאת מהארץ לחו"ל וכו' וכו'. זאת תורת העולה לנ"ד בענין לצאת מא"י לחו"ל לזיארה [=לביקור בקברים]: כל שהוא לחזור – שרי. הגם דליכא סרך מצוה, דלא גרע מסחורה דשרי לצאת לחו"ל על מנת לחזור. הכי נמי דכוותה.

קודם לכן הקשה על הרמב"ם (הל' מלכים ה,ט) שטרח לפסוק שמותר לצאת ללמוד תורה ולישא אשה, הרי אם לסחורה מותר לצאת, כל שכן לאלו? ותירץ בשם מוהריט"ץ, "דהוצרך להשמיענו דגם ללמוד תורה ולישא אשה לא הותר, אלא דווקא בדעתו לחזור לארץ."

קשה לתרץ כך את דברי הרמב"ם, שהרי הרמב"ם כתב שם: "אסור לצאת מא"י לחו"ל לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם, ויחזור לארץ; וכן יוצא הוא לסחורה" – והרי לפי דברי פרי־הארץ מותר לצאת מא"י לכל דבר רשות, ולא רק לסחורה, ובלבד שיהיה בדעתו לחזור ארצה. ועוד קשה, למה היה צריך הרמב"ם לפרט את מטרות היציאה, והרי כל שדעתו לחזור מותר לו לצאת אפילו לדבר הרשות?

בעל פריהארץ מדמה יציאה לביקור בקברים ליציאה לסחורה, ודימוי זה קשה, שהרי הביקור בקברים, לדבריו עצמו, אין בה אפילו מצוה דרבנן, ואילו עיסוק בפרנסה הוא מצוה, וכמו שדרשו חז"ל (בבא מציעא ל,ב) מהפסוק "והודעת להם את הדרך" (שמות יח,כ): "זה בית חייהם", ופירש רש"י: "זה לימוד אומנות להתפרנס בה". במפורש ציוונו חז"ל: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עוון; וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עוון" (אבות ב,ב). לא רק בעל פריהארץ סבור שאין מצוה בהליכה לבית קברות; גם בעל שו"ת בתיכהונה (סי' כג; מובא בפתחיתשובה יו"ד שעב,ב) כתב כך: "להשתטח על קברי הצדיקים לא מצאנו בזה מצוה ידועה או כבוד חכמים."

ואף שהחיד"א העתיק את דברי פריהארץ בברכי"וסף (או"ח תקסח,ס"ק יא), אין זה משום שהסכים לדבריו, אלא כך היא דרכו (כמובא בשו"ת רב-פעלים ח"ד יו"ד סי' כח): "כל דבר שהוא מעתיקו בספריו ברכי"וסף ומחזיק-ברכה, ואינו מגלה דעתו בפירוש לענין הלכה, אין להוכיח מזה על הסכמת דעתו כלל."

דברי הרב אברהם מיוחס (שו"ת שדה-הארץ ח"ג סי' יא) שהובאו בשדי-חמד, אין בהם הסכמה ליציאה לחו"ל; אדרבה, הוא מפליג במצות הישיבה בארץ ישראל וירושלים, ומביא את מה שכתב הרב בתיכהונה, "כי צלל במים אדירים ולא מצא ידיו ורגליו על דבר זה [- בענין שהכהנים פוקדים קברות הצדיקים]... כיון שהראשונים נהגו כן, ואפילו כהנים בנידון דידיה, דהן כל טוב ראתה עינים. ואם ריק, הוא ממנו." המעיין בבתיכהונה עצמו (סוף סי' כג) ימצא כתוב:

ואם כן אין בזה מצוה. אם כן איפוא אנה נפנה לעזרה להעמיד ולקיים מנהג זה? וכו' אמרתי אעלה על אר"ש [ארשת שפתיי] כל מה שהפה יכולה לדבר, מדעת ושלא מדעת, ואת כולם ישא רוח חכמים. וכעת לא הונח לי מנהג זה. ורבים גדולים ועצומים אנכי הרואה הלוך הלכו האישי"ם על קברי הצדיקים. על כן נאלמתי דומיה. ואינהו בקיאי. וכן נגלה להם ולדורות ראשונים מסוד ה' ליראיו. וה' יאיר עינינו בתורתו ויצילנו משגיאות.

אין כאן היתר הלכתי, אלא לימוד זכות עלום, והודאה שהמנהג הוא שגיאה. וכך הבין ה"ר יצחק יוסף (שארית-יוסף ח"ב עמ' נד), ש"המעין בשו"ת בתי כהונה שם יראה שאין דעתו נוחה מזה, והאריך כן בראיות להחמיר, ומנה עוד האוסרים את היציאה לחו"ל.

אמנם בשדי-חמד הביא את דברי שדה-הארץ כאילו מתיר הוא את היציאה לחו"ל לקברי צדיקים, אולם הוא עצמו העיד על ספרו (בכללי הפוסקים טו,ו), "שאינן

לסמוך על הכתוב בספר להורות הלכה כן, כי לא היתה כוונתי אלא להקל על המעיין שלא יצטרך לחפש בשעת מעשה באיזה ספר מדבר באותו ענין וכו'. ופעמים הרבה מצאתי בעצמי אחת מני אלף שגיאותי, ותקנתי בעז"ה, ובמקומות אין מספר לא הרגשתי בהן, ומשנה לא זזה ממקומה. והוא עצמו כתב שם בסוף דבריו (ד"ה שוב מצאתי): "אין לסמוך על [ספרי] הקיצורים".

ג. ראיות שאין לצאת לחו"ל אף להשתטח על קברים

בעל שלטי-הגיבורים (על הרי"ף שבועות ח, א בדפי הרי"ף) כתב: "דכי היכי דהציאה על מנת לשוב אינה עבירה, כך ההליכה [לא"י] על מנת לשוב [לחו"ל] אינה מצוה." אולם קביעתו שאין עבירה ביציאה על מנת לחזור, קשה מגמרא מפורשת בגיטין עו, ב: "כי היו מיפטרי רבנן מהדדי, בעכו היו מיפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ", והרי גם אילו היו יוצאים, הרי באותה עת דעתם היתה לחזור?¹

יטענו הנוהגים לצאת לחו"ל להשתטח על קברי צדיקים, שבכך מקיימים הם מצוה, והרי היא לא פחות מהמצוה לישא אשה שבשבילה הותרה היציאה לחו"ל. אולם מהגמ' בקידושין לא, ב מוכח שמצוה זו אינה מצדיקה את היציאה לחו"ל. מסופר שם שרב אסי עלה ארצה והותיר אחריו בבבל את אמו הזקנה. כששמע שהיא באה אחריו ארצה, התלבט אם לצאת לקראתה; וכששמע שכבר נפטרה ומביאים אותה בארון מתים, אמר: "אי ידעי, לא נפקי" – היינו כדי לכבדה בחייה היה יוצא, אבל כדי ללוותה לאחר שמתה לבית הקברות – לא היה יוצא.

ד. לא יפנה אדם לבקר קברות

רבים מההולכים על קברי צדיקים סומכים בכך על דברי הזוהר (ח"א דף רכ"ה) והאריז"ל (סוף שער הגלגולים). אבל כבר הבאתי במאמרי בתחומין כא (פרק ב, עמ' 17)

1. החכמים שחזרו לחו"ל, עשו זאת כדי ללמוד תורה אצל רבותיהם שבחו"ל, וכנראה באו לא"י מלכתחילה רק לתקופה קצרה, כי השאירו שם נשותיהם וילדיהם (גיטין ו, ב). ומסתבר שבחורים שבאו, חזרו לשם כדי לשאת אשה, אולי משום שבני א"י היו שונאים לבבלים (עי' יומא ט, ב; סו, ב) ומשום כך לא מצאו שידוך בארץ ישראל; או שלא מצאו פרנסה לקיים את עצמם בארץ, ומחמת כן מותר לצאת כדברי תשב"ץ קטן, סוף פסקא תקנט, בשם מהר"ם רוטנברג.

528) שיש בכך שתי דעות בגמרא תענית טז,א, שכל אחת מנמקת את היציאה לבית הקברות באופן אחר: "חד אמר: הרי אנו חשובים לפניך כמתים. וחד אמר: כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים." והנפקא מינה ביניהן הוא אם יוצאים אל קברי גויים, שיש בכך ללמד מוסר את היוצאים שחשובים הם כמתים, אך אין בכוחם של מתים אלו לבקש עלינו רחמים. וביארנו שם שהרמב"ם (הל' תעניות ד,יח) והשו"ע (או"ח תקעט,ג) פסקו כדעה הראשונה. וכבר הערנו שם, שלפי זה המובא בזוהר הוא כדעה אחת בבבלי, אבל כיון שבירושלמי (תענית ריש פ"ב) הובאה רק הדעה הראשונה, פסקו הראשונים כמוה, וכך עלינו לנהוג.

יש שהבין מדברי הגר"א בביאורו לספר תקוני-זהר (תיקון שתיתאה, דף כב,ב ד"ה בדרך דא) שיש מקום לעודד תפילה ליד קברי צדיקים, שכן כתב שם: "בזמן שאין צדיקים בדור ואין [שכינה] מוצאה מקום לנוח, אז הוא שורה על הצדיקים ישני עפר." והמקובל ה"ר שלמה עלישיב (גליונות לשם שבו ואחלמה, עמ' שיג) ניסח זאת כך: "בזמן שאין צדיקים בדור, אז היא השראת השכינה בקברן של צדיקים." אך הרי הגר"א עצמו באגרתו לבני ביתו כשהיה בדרכו לארץ ישראל כתב: "ותשמר שלא תלך לבית הקברות כלל וכלל. (נ"א: ששם מתדבקין הקליפות מאד וכל שכן בנשים), וכל הצרות והעוונות באים מזה." אין זה אלא שבביאורו לתיקוני הזוהר התכוון למה שכתוב שם בתיקוני-הזוהר, ושם מדובר רק על מתי המדבר (דור דיעה) וקבר רחל, ולא על שום מת אחר בשאר הדורות.

וכך פסק הרמב"ם (הל' אבל ד,ד): "ולא יפנה אדם לבקר הקברות", והטעם הוא כמו שכתב החתם-סופר (שו"ת יו"ד סי' שלח), שיש בכך משום דרכי האמורי. ראייה לו לכך מהמובא במסכת שמחות (תחילת פ"ח): "יוצאין לבית הקברות עד ג' ימים, ואין חוששין משום דרכי האמורי. מעשה ופקדו אחד וחיה עשרים וחמש שנים, ואח"כ מת." הרי שיציאה זו הותרה רק כדי לוודא שאכן המת הוציא את נפשו, ולא רק התעלף. אבל גם אז היה זה מותר רק בשלושת הימים הראשונים, ובפרישה (יו"ד שצד,ג) כתב שזה היה דווקא בימיהם, שהיו מניחין את המת בכוכין והיה אפשר לגלות את המת ולראות אותו", "אבל (הוסיף בעל נחלת-יעקב על מס' שמחות שם) האידנא שקוברין בארץ, אין פוקדין." בימינו אפוא, מסכם החת"ס שם: "ממילא שוב אסור לבקר הקבר משום דרכי האמורי."

לא רשאי אפוא אדם לומר שבמחלוקת שבין שתי הדעות שבבבלי מחמיר הוא לפסוק כדעה השניה – שבא כדי שיבקשו עליו רחמים – וכיון שבזוהר הובאה דעה זו, כיון שהדבר כרוך מאידך גיסא באיסור של הליכה בדרכי האמורי. בוודאי ובוודאי כך כשהדבר כרוך באיסור נוסף של יציאה לחו"ל.

נמצא שעל תמיהותיו של החיד"א (שם-הגדולים ח"א ערך רבנו אלעזר בר נתן), על שמתפללים אצל קברות הצדיקים וקוראים שם קריאת שמע בתוך ד' אמות של מת, יש להוסיף הכיצד עוברים הן על הליכה בדרכי האמורי והן על יציאה לחו"ל.

ה. למען הכניע עצמו

מאיך גיסא, יש לנוסעים נימוק, ולפיו שואבים הם מלא חופניים רוח של טהרה וקדושה בעלותם אל קברי אותם צדיקים. ואם ללימוד תורה הותר לצאת לחו"ל, הרי שתועלת רוחנית זו בוודאי יש בה משום תלמוד תורה.

לכאורה אל דברים אלו רמז הרמ"א בפסקו בקצרה (או"ח סוף סי' תקפא) שיש מנהג ללכת לבית קברות "ולהרבות שם בתחינות". וביתר אריכות כתב זאת בספרו דרכי-משה על הטור:

דנוהגין בערב ראש השנה ויום כפור לילך על הקברות למען הכניע עצמו ליום הדין. והמנהג בזמן הזה לומר על הקברות תחינות ובקשות, כי בעוד לבו נכנע תפלתו רצויה, ודעת המתים מהניא, כמו שמצינו בכלב שנשתטח על קברי אבות.

אולם גם אם יש בדברים כדי להפיג את איסור ההליכה בדרכי האמורי, עדיין תמיהתי משכבר ימים במקומה עומדת: "וכי לא ראויה היא ארץ-ישראל להעניק למתפללים בה כפל כפליים של כוונה והתעוררות?!"²

2. על יציאה לחו"ל ראו עוד: הרב חיים סבתו, תחומין ט עמ' 257; הרב שלמה דיכובסקי, תחומין כ עמ' 399; הרב ישראל רוזן, שם עמ' 407. על יציאתם של כהנים, ראו: הרב יעקב אפשטיין, תחומין ה עמ' 187; הרב שלמה כהן-דורס, תחומין יח עמ' 468.